

A „láthatatlan kollégium”

„Invisible college” — ezt a meghatározást tudományszociológusok kalapálták ki a hasonló érdeklődésű s közös nevezőre hozható metodológiai szemléletű kutatók közti nem szervezett kapcsolatoknak („tolvajabb” nyelven szólva: informális kommunikációs rendszereknek) a jelölésére.

Ezek a tudományszociológiai vizsgálatok a láthatatlan kollégiumoknak eleinte főképpen azt az igencsak látványos jellegzetességét emelték ki, hogy nem ismernek intézményi és országhatárokat. Különböző országok különböző kutatóintézetiben, egyetemeken dolgozó kutatók, felfedezve, hogy hasonló módszerekkel ostromolnak azonos problémákat (de legalábbis egymást sok tekintetben kiegészítő módszerekkel egymást sok mindenben átfedő problémákat), levelezésbe lépnek, kölcsönösen megküldik egymásnak tanulmányaik különnyomatát, mind többen s mind rendszeresebben tanulnak egymástól; hovatovább mintegy ismeretlenül is összeismerkednek, az érzelmeiből kedélyüekről akár azt is mondhatnók, hogy összszabarátkoznak. Idővel aztán előfordul — manapság igen gyakran fordul elő — az, hogy ezek az ismeretlen ismerősök el is látogatnak egymáshoz (elvégre ez ma hasonlíthatatlanul kevésbé költséges, kockázatos és kalandos vállalkozás, mint az alkimisták korában volt), továbbá, hogy kongresszusokon, konferenciákon, szimpozionokon futnak össze (ezeknek a nagyszabású rendezvényeknek voltaképpen az a legfőbb értelme, hogy szemtől szembe találkozásokra nyújtanak alkalmat), s hogy végül — rendszerint valamelyik tudományos világszövetség új munkasportjaként — közösségük látható keretét, szervezetét is kiépítik (ezt tették például maguk a tudományszociológusok is a Szociológiai Világszövetségben).

A szervezetté válás azonban — mutattak rá ezek a vizsgálatok — kockázatos is a láthatatlan kollégium számára, mert a tagjai közötti spontán s éppen spontaneitásukban hiteles kapcsolatokat, amelyeket azelőtt a közös igazságkeresés bajtársiassága jellemzett, megszórt pályákra tereli. A hierarchia, ha mégoly légius is, ha a tisztviselők mégoly rokonszenves öniróniával ügyködnek is, óhatatlanul protokoll-fagyokat lehel, s karrierre kacsintást, klikkesedést, pozícióharcokat válthat ki. A vetélkedő csoportok ilyenkor válnak hajlamossá arra, hogy kölcsönösen azzal vadolják egymást: hűtlenek lettetek a kollégium alapeszméihez. Annak az elméletnek a továbbfejlesztése helyébe, amely körül a közösség létrejött, ilyenkor lépnek az elmélet helyes értelmezése fölötti skolasztikus viták. Am ilyenkorra — szerencsére — új problémák, új gondolatok, új irányzatok bukkannak fel, amelyek — ha az intézményesült kollégiumok nem fogadják be őket (s ezáltal nem forrószodnak át újra mindenestül —, új láthatatlan kollégiumokat vonzanak maguk köré, új inspirációs ciklust indítanak el a tudomány- és a művelődéstörténetben.

A mélyebbre ásó elemzések természetesen nem érik be a láthatatlan kollégiumok kialakulásának, történetének pusztá leírásával, az intézményi és nemzeti korlátok áttörésében játszott szerepük méltatásával, vagy kohéziójuk olyan felületi tüneteinek a mérésével, mint a különnyomat-cserék gyakorisága, hanem létrejöttük és működésük törvényszerűségeit nyomozzák, funkcióik összefüggésrendszerét igyekeznek megvilágítani. Ennek jegyében mindenekelőtt a „látható” és a láthatatlan kollégiumok — a tudományos szervezetek és a tudományos közösségek — viszonyát kell megpróbálniuk feltárni. Hiszen azok a távlatok ihlette személyes „vonzások és választások”, amelyek intézményi és országhatárokon is átnyúlva, ismeretlenek közt is ismeretséget teremtenek, előzőleg — még ha egy-egy magányos elme látomásából indulva is ki, de — ma már az esetek túlnyomó többségében tudományos szervezetekben bontakoznak ki, szervezett munkakapcsolatokat emelnek, minősítenek át közösséggé. Sőt, ezt is megelőzően: ahhoz, hogy egyáltalán megszülethessenek a kollégiumképződés magvává szolgáló elméletek, módszerek, felfedezések, eleve az is kellett, hogy a kidolgozásukban résztvevőket ne csak hivatalos kapcsolat kösse össze. Az alkotó, az úttörő munka magas hőfokú, nagy teherbírást igénybe vevő közösségeket feltételez és teremt. Potenciálisan minden „látható” kollégium egy szerszám láthatatlan is. S annál, hogy a már nemzetközivé tágult láthatatlan kollégiumok hogyan bírhatják el a rájuk épülő szervezett súlyát, eredendőbb, izgalmasabb kérdés, hogy milyen légkörű közösségek milyen szervezeti keretek közt termelhetnek legvalószínűbben olyan információkat, bocsáthatnak szárnyra

olyan „üzeneteket”, amelyek a gondolkodás új irányzataivá ömölvén össze, új láthatatlan kollégiummal gazdagítják a „Tudósok Köztársaságát”.

Igen-igen keveset tudunk erről a folyamatról (s talán jó is, hogy keveset tudunk róla, mert a titok kulcsát az egész folyamat manipulálására, meghamisítására is fellehetne használni). Annyi azonban bizonyos, hogy az üzenetek objektív hordereje s abból következő inspiratív ereje — közösségalkotásra is indító volta — annak a munkaközösségnek (esetleg: azoknak a munkaközösségeknek) az inspirációjával függ össze a legszorosabban, amelyek felismerték, megfogalmazták, útnak indították ezeket az üzeneteket. A valóban lényeges üzenetek azért is inspirálóak, mert miközben a világról mondanak újat, inspirált közösségekről is tanúskodnak, azoknak nemcsak az ismereteit, hanem a légkörét is terjesztik, abba is bevonnak.

A láthatatlan kollégium-„jelenség” így utal vissza a szociológia egyik legrégibb kérdésére, a „szervezet” és a „közösség” közötti különbségre és összefüggésre, a szervezet- és a közösségformáló tendenciák, a társadalom szervezet és közösség volta közötti kölcsönhatásra. És így utal előre az információ- és kommunikációélet szociológiai, társaslélektani hátterének az eddiginél sokkal alaposabb tisztázására.

Közhely ma már, hogy a kommunikáció nemcsak információcsere, hogy az ismeretek nem légüres térben, hanem társadalmi kontextusokban terjednek, s hogy akarva-akaratlan e kontextusokat is kifejezik. A kontextus negatív szerepéről — arról, hogy olyan „zaj”-forrás, amely eltorzítja az informálódás objektivitását, az információk szabatoságát s a „vétel” tisztaságát — ugyancsak sok szó esik. A láthatatlan kollégium-konceptió az információáramlás kontextuális meghatározottságának pozitív összetevőjére, az inspirációra irányítja a figyelmet; a mágia és a halandzsza felhőiből földközébe hozza, s ezzel a racionális kutatásszervezés előtt is rehabilitálhatja az inspiráció (és vele az intuíció) fogalmát. A kontextuális zajok kiszűrése nélkül megbízhatatlan a megismerés és a tudományos közlés. De valóban új, valóban lényeges üzeneteket átütően — szakmák, népek, nemzedékek, helyzetek kontextusán is áthatolva, a kontextusokat magukat is áttetszőbbé téve — ma is csak inspirált információk tudnak közvetíteni.

Az inspirált és objektív, az objektivitásra inspiráló információ és az olyan tudományos és oktatási szervezet, amely közösség is — korrelatívumai egymásnak. Primitív közösségi társadalmakban a kommunikáció inspiráló ugyan, egyszerűs mind azonban „zajos” is. Az információk „termelése” és áramlása pedig ennél fogva is szegényes. A *túlszervezés* azonban — a bürokratikus szervezés — a spontán közösségképző tendenciák forrásaival együtt az inspiráció forrásait is kiszikkasztja. Kívülről irányított „szervezeti emberek” pedáns-pontosan informálják egymást jelentéktelen eseményekről, olyasmiről, ami rutinszerűen épülhet be eddigi tudásuk és az őket alkalmazó szervezet, végső soron a társadalom tudásállományának struktúrájába. De a tudás *struktúráját is módosítóan új* üzenetek érzékeny befogadása tekintetében nem kevésbé következetesen *dezinspirálják* s ezáltal *dezinformálják* is egymást — egymást és a társadalmat. Az a társadalom, amelynek nincsenek inspirált közösségei, amely szétesik mint közösség, „okos” lehet sok részletet illetően; az egészet illetően — így a saját honnan-hováját illetően is — nem lehet „bölcös”. A láthatatlan kollégiumokban a „zajos” inspirációk vagy inspiráció nélküli információk dilemmájának feloldása csírázik. Az az intellektuális közösségtípus keresi (bár még korántsem találta meg) bennük önmagát, amely a kontextusok gerjesztette inspirációkat a kontextusok verte „zaj” kiszűrésére is módszeresen mozgósítja, amely specializált szervezetekre bizza a rutin-információk áramoltatását, s felhasználja e szervezetek technikai segítségét a lényeges információk termelésében is, de amelynek tagjai csak esetlegesen tartoznak ezekhez a szervezetekhez: kapcsolatukat elsődlegesen, sajátlagosan az abból adódó *közösség* határozza meg, hogy új ismereteket keresve, újra és újra újféléképpen, előre kiszámíthatatlanul, megszervezhetetlenül közelítsenek a dolgokhoz — és annak jegyében egymáshoz is.

A láthatatlan kollégium azonban az inspirált és inspiráló intellektuális közösségnek csak az egyik — a nagy tudományos szervezetek világában, a kutatás üzemésedésének ellensúlyaként, az új történelmileg nemrégén kialakult, a tudomány-szociológia által pedig még újkeletűbben felismert — formája. Másik, közismertebb, évezredek óta ismert formáját alkotják a tudományos és a művészi „iskolák”, a gondolkodás messzevilágító mestereinek tanítványi köre. Ezek szintén „láthatatlan” közösségek, mert — bár számukra is fedelel adhat egy-egy „látható” iskola vagy tudományos műhely — a tanítványok köre szintén nem azonosítható szervezetek tagságával nem minden hallgatója, nem minden munkatársa tanítványa

is a mesternek, s viszont a fedelet adó intézmény falain kívül is (és az intézmény megszűnte vagy a mester halála után is) toborzódhatnak tanítványai.

Az itt következő rövid fogalomelemzésben megpróbálok felvázolni elgondolásaimat arról, hogy 1. miben *különböznek* egymástól az „iskolák” és a „láthatatlan kollégiumok”; 2. analitikusan szembeállított megkülönböztető jegyeik hogyan *kapcsolódnak* össze a valóságban, konkrét intellektuális közösségek történetében; 3. a különböző „iskolák” és „láthatatlan kollégiumok” hatása (továbbá a „látható” iskolák és műhelyek hatása) hogyan találkozik *egy-egy ember* életében, személyiségében. Ezekre a kérdésekre megbízhatóan — természetesen — csak igen széles körű empirikus vizsgálatok alapján lehetne válaszolni. A hatvanas években nyomom követhettem, hogy fiatal vegyészmérnökök pályájának alakulásában mi mindent jelent az, hogy volt-e, van-e „mesterük”; majd Kodály Zoltán tanítványai körének a mikroszociológiájába tekinthettem be. De ez a két kutatás legfeljebb ha előtanulmány lehet az inspiráció Golf-áramai rendszerének feltérképezéséhez társadalmunkban. Amihez képest ez a vázlatom itt nem annyira a jelen, mint a (közel)múlt legismertebb intellektuális közösségeinek összehasonlítására épül, s téziszzerű fogalmazása ellenére is hipotézis-igényű.

1. Az „iskola” jellegzetesen *intergenerációs* közösség: a tanítványoknak (akik közül többen maguk is mesterré nőnek) a tanítványait, néha még azoknak a tanítványait is magában foglalja. Az „iskolák” keletkezésében alapítójuk *személye*, közvetlen *nevelői* hatása játssza a döntő szerepet; de ez a hatás elválaszthatatlan *tanításának* inspirációjától, abba ágyazódva élteti tovább a „mester” halála után is az „iskolát”.

A „láthatatlan kollégiumok” viszont többnyire *intragenerációs* képletek. Létrejöttükben problémák, feladatok s az azok megoldását ígérő *elméletek*, módszerek a döntő tényezők, nem az elmélet megfogalmazójának személye; központjukban nem mindig, nem szükségképpen állnak mesterek. A következő nemzedék pedig új problémákkal (s a régiekkel is gyökeresen megváltozott körülmények között) szembesülvén, rendszerint még akkor is új láthatatlan kollégiumokat alkot, ha elődei művét egyébként vállalja-folytatja is.

Alighanem ezzel a fő különbséggel függ össze az, hogy mennél gyorsabban változó feladatokat mennél gyorsabban avuló módszerekkel kell megoldania egy tudományágnak, művelői (például mérnökök, közgazdászok, szociotechnikus-szociológusok) annál valószínűbben találnak egymásra egygenerációs közösségekben; míg a világ és a kultúra nagy, invariáns összefüggéseire ma is gyakran közelítenek „iskolák”-ban (például matematikusok, fizikusok, biológusok, de történészek, nyelvészek, pszichológusok is). A művészképzésnek máig is intézményesített keretei a „mesteriskolák”. S hogyan csoportosítsuk a több szakmából toborzódó értelmiségi közösségeket? Olyan üttörő hídverésekben a szaktudományok között, mint amire például az általános rendszerelmélet vagy a tudománytan vállalkozott, a híd íve gyakran igazodik nagyformátumú gondolkodók életmű-stratégiájához (Bertalanffy, Boulding, Bernal, Russell), s a kialakuló új diszciplína (pontosabban *interdiszciplína*) agyközpontjában, ha nem nevezi is annak magát, „iskola” típusú közösség áll. A vallási, a filozófiai s különösen a *pedagógiai* üzeneteket kiérlelőmegelő közösségek olyannyira „iskolák”, hogy a köztudatban alapítójuknak a nevével is összekapcsolódnak (például Emanuel Mounier, Albert Schweitzer, Karácseny Sándor tanítványa). Olyan markánsan *politikai* indítású értelmiségi közösségekre viszont, mint a Galilei Kör, a Györffy-kollégium vagy a Sarlósek mozgalma, a „láthatatlan kollégiumok” dinamikája volt jellemzőbb.

2. Inter- és intragenerációs közösség, az alapító személyével, illetve tudományos vagy politikai irányzatokkal a központjukban: az iskoláknak és a „láthatatlan kollégiumoknak” ez a meghatározása — két „ideáltípus”: a különböző intellektuális közösségek e két pólus között helyezkednek el, történetük során e két pólus között „mozognak”, az iskola és a „láthatatlan kollégium” vonásai együtt vannak meg bennük. Az iskolák második, különösen a harmadik és még későbbi nemzedékeit az alapító tanítása — a tanítványok által időközben többé-kevésbé mindig módosított tanítása — voltaképpen már inkább mint „láthatatlan kollégiumot” fogja össze. Fordítva viszont: a „láthatatlan kollégiumokat” nem teszi-e iskolává is olyan idősebb partnerek, vezetők, „ideálok” befolyása, mint amilyent a Galilei Körre Píkler Gyula, Ady Endre, Jászi Oszkár, a Sarlósekra Fábry Zoltán és Gaál Gábor gyakorolt? (A tudomány-szociológia „láthatatlan kollégiumában” is félreismerhetetlen Robert Merton „mesteri” hatása.)

3. Az iskolák és a „láthatatlan kollégiumok” szerkezeti eltéréseiből következően különbözőek a hozzájuk tartozás *magatartásmintái* is. Több intellektuális kö-

zösség egyidejű vonzása — konfliktus az elme és a jellem számára, de alkotó válaszra is az egyik legnagyobb kihívás.

Ugyanazon szakma még egymást kiegészítő irányzatú láthatatlan kollégiumaihoz is bajosan tartozhatunk egyszerre, mert a vállalkozásban való érdemleges részvétel rendszerint mindenestül leköti munkánkat. Ütköző ideológiájú közösségek közül pedig többel is úgy tenni, mintha azonosulnánk: tudományosan eklekticizmus, morálisan becselenség. Persze, tájékozódni arról, hogy mi történik más kollégiumokban, tanulni más kollégiumok eredményeiből is, kipróbálni módszereiket — szervesen hozzátartozik a „saját“ kollégiumunkban végzett munkához, mint ahogy elkötelezettségünk egyetlen eszmei irányzat mellett korántsem zárja ki, a legkevésbé sem zárja ki azt, hogy nyitottan figyeljünk minden lényeges új üzenetre, bárhonnan jöjjön is az, és hogy szívélyesen működjünk együtt más kollégiumok tagjaival közös etikai nevezőre hozható ügyekben. Elvileg azonban a láthatatlan kollégiumhoz tartozás meghatározott irányba orientál: pályánk alakulásának jellemző tényezője.

Mesterünk viszont egyenest szerencsénk, ha több is adatott, így kisebb a veszély, hogy egyikük árnyékában epigonokká törpülünk.

Oltáromon vadmacska, páva, bárány:

három költő előtt borul le hálám.

Bár a homokban lábnyomuk lehetnék —

vallja Weöres Sándor Adyról, Babitsról és Kosztolányiról *Hálaáldozat* című versében — anélkül, hogy ezzel bármelyikükhöz is hűtlenné lenne. (Felnőtté válásomat magam is életemnek attól az egyik legkeservesebb válságától számítom, amikor az a két gondolkodó, akitől a legtöbbet tanultam, nagyon élesen szembekeverült egymással.) Ahogy elvált szülőknek, úgy szétváló úti „szellemi szüleinknek“ sem szününk meg soha a „gyermekeli“ lenni (noha csak egyikükkel költözhetünk közös „láthatatlan kollégiumba“).

A „láthatatlan kollégium“-fogalom az elmúlt évtized során Nyugaton kilépett a tudományozsziológia szaknyelvéből, jelentése a széles közhasználatban parttalaná tágult; tudományos iskolákról viszont mind ritkábban hallani. Mi történt? Ténylegesen megszűntek, láthatatlan kollégium típusú közösségekké alakultak át az iskolák? Vagy csak izlés- és stílusváltás folytán nevezik magukat olyan közösségek is láthatatlan kollégiumoknak, amelyekre valójában ma is az iskola meghatározás találna inkább? Csak stílusváltás, hogy ironia nélkül hovatovább senkit sem lehet már „mester“-nek szólítani, hogy a szellemi infantilizmus gyanújába keveredik, aki bárki tanítványának vallja magát? Nem a mi dolgunk, hogy innen, távolból, mi vizsgáljuk meg részletesen, mi áll a folyamat mögött. De az világos, hogy még ha „csak“ stílusváltásról volna is szó, az is önmagában akkora horderejű átalakulásokra utalna, amelyekre (noha nálunk még nem szégyen mestereinkre emlékezni) nekünk is reagálnunk kell, amelyeket — madártávlatból bár, de — nekünk is meg kell kísérelnünk értelmezni, értékelni, amikor a mi társadalmunkban kémleljük az inspirált intellektuális közösségek jövőjét.

Abban, hogy Nyugaton diszkreditálódott a mester—tanítvány viszony, hogy eltűnőfélben vannak az iskolák, úgy gondolom, egy tudománytörténeti, egy politikai és egy piaci tendencia játszik együttesen közre.

Az információrobbanás, a „gyorsuló idő“ egyre több tudományágban szaporítja a csak új módszerekkel, új elméleti apparátussal megoldható problémák felmerülését, tesz muzeálissá tegnap még eligazító erejű tanításokat, igényli inkább láthatatlan kollégiumok kialakulását, mintsem iskolákét. Ugyanakkor az új-baloldali diákmozgalmak helyreállíthatatlanul aláásták az intellektuális „mester“-fogalom tekintélyét, s nemcsak azt vették pergőtűz alá, hanem a paternalisztikus személyes kapcsolatok valamennyi típusát. „Nincs többé mester“ — irták az Odéon falára, és ebbe a karizmatikus államférfit, a maszkefőnököt, a pater familiaris és professzoraikat egyaránt beleértették. De mozgalmuk mint politikai, mint szociális és mint az életformát forradalmasító mozgalom ez ideig nem tudott a társadalom egészébe „áttörni“. Mint diáklázadás azonban annyiban igen, hogy egy professzort, egy tudóst „mester“-nek nevezni konzervatív körökben is anakronizmussá vált. (Ehhez alighanem egyszerű nyelvi tények is hozzájárultak. A franciák *maître*-nek, az angolok *master*-nak nevezik például az eb gazdáját is. Emlékeznék még a „His master's voice“ lemezek fülelő kutyus emblémájára? Nem éppen inspiráló képzettársítás mesterük szavát leső tanítványok számára! Ami pedig az „iskola“ kategóriáit illeti, annak korrodálásában közvetve talán

Ivan Illich is kivette a részét azzal, hogy az idézőjel nélküli iskolák létjogosultságát is megkérdőjelezte.)

Végül, de nem utolsósorban a divat- és a reklámtényező. A szellemi értékek „piacán” különösképpen is annál kelendőbbek az „árúk”, mennél modernebbek, mennél modernebbként csomagolják őket. A „piacnak” ez alól a nyomása alól sem a konzervatív gondolkodók, sem az üzleti princípium radikális bírálói nem tudnak kitérni. *Stabil* intellektuális személyes kapcsolatok hosszú lejáratú vállalkozásokra, viszonylag *állandó* gondolatrendszerre utalnak. Egy „modern” gondolkodónak viszont — Sartre-nak is, de Raymond Aronnak is — szakadatlanul túl kell lícitálnia önmagát. „Az Ön iskolája”, „az Ön tanítványainak köre” — nem hiszem, hogy egyikőjüket is megejtene az ilyenféle hízelgés; „az Ön láthatatlan kollégiuma” — ez ellen talán kevésbé tiltakoznának.

Hogyan érvényesülnek mármost egy szocialista országban ezek a tendenciák; amennyiben rajtunk is múlik, melyiknek a kibontakozását segítsük elő, melyiket ne? Kézenfekvő: amennyire időszerű meghonosítanunk, kutatás- és oktatástervezési gyakorlatunkban felhasználnunk a láthatatlan kollégium kategóriát, annyira indokolatlan volna abba divatból belemosnunk az iskolák fogalmát. Az, hogy a termelésben megszűntek a paternalisztikus személyi uralom alapjai, lehetővé teszi, hogy a közösségformálódás összes többi közegében — így a vérségi családokban és az intellektuális „családokban” is — anélkül formáljuk át fraternalisztikus hangsúlyúakká a hagyományos paternalisztikus magatartásmintákat, hogy ezzel a családot, a család típusú intellektuális közösséget is (ahogy a fürdővízzel együtt a gyereket) „kiöntenénk”. Érvényesüljenek valóban szabadon a tudományos és a pedagógiai fejlődés *immanens* igényei. Ezek, és csak ezek az igények alakíthatják ki, szervezői megalomániák beavatkozásától sem, de divathullámok „zajától” sem zavartan az inspirált közösségeknek itt és most lelegevénőbb, legtermékenyebb változatait: a láthatatlan kollégiumoknak és az iskoláknak — a két ideáltípus közti átmeneti képleteknek — mennél szélesebb, gazdagabb spektrumát.

Valószínűnek tartom, hogy ennek során egyre több szaktudomány *specialistái* alkotnak majd a láthatatlan kollégium-pólushoz közelebb sorolható közösségeket, és hogy a *kutatás* szervezeteinek általában is gyakoribb közösségformája lesz a láthatatlan kollégium, mint az iskola. De el tudom képzelni, hogy a tudomány fejlődésének éppen a legizgalmasabb csomópontjain, éppen a legmesszebbre előrelépő gondolatáramok forrásainál — különösen a határterületeken és a szaktudományokat átfogó metodikák kidolgozásában — stabil, többgenerációs közösségekbe is tömörülnek a kutatók a jövőben, olyan gondolkodók életművétől inspirálva, akik szuggesztív nevelők is. Magas színvonalú *oktatómunkát* pedig el sem igen tudok képzelni olyan tanárok, professzorok nélkül, akik mesterek is, akiknek a tanszéke „iskola” típusú műhely (még ha kirepülő tanítványaik többsége később láthatatlan kollégiumokban talál-teremt is közösséget magának). A jövő tudományos „iskolái”-ban — idézőjel nélküli iskoláiban is! —, egészen bizonyos, hogy mesterek és tanítványok sokkal mellérendeltebben viszonyulnak majd egymáshoz, mint a múltban (az igazi „mester” egyébként sohasem restelt tanulni tanítványaitól). De az önkéntes hűség, a szívből jövő hála e mellérendeltebb felépítésű, fraternalisztikusabb légkörű közösségekben is — nem lenyűgöző pályvája, hanem lendítő szárnya lesz a fiatalok kibontakozásának. Ahogy imént idézett versében írja mestereiről Weöres Sándor:

*de mit tőlük tanultam, őrzöm egyre.
Három kanyargó lángnyelv sisteregne,
ha fejemet izzó vasrácsra vetnék...*

Karancsi Sándor: Ex libris